

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства реалізуються негативні процеси, що сприяють девальвації ціннісних орієнтацій, зміні в укладі і способі життя людей, а це призводить до його дестабілізації. Вони різнобічно впливають на розвиток і формування підростаючого покоління. Особливо небезпечним для суспільства є явище криміногенної активності підлітків, бо саме в цьому віці вони стають резервом для „дорослої” злочинності.

Ґрунтовна перебудова соціально-економічного та політичного розвитку країни, оновлення всіх сфер життя й діяльності нашого суспільства вимагають кардинальних змін у сфері народної освіти, у справі виховання нормативної поведінки особистості. Пріоритетним напрямом соціальної виховної діяльності необхідно вважати взаємозумовлену роботу загальноосвітніх навчальних закладів, сім'ї та кримінальної міліції у справах дітей з профілактики відхилень у поведінці особистості. Розробка інтегрованого комплексного підходу соціальних інституцій до створення механізму профілактичного впливу дозволить ефективніше використати потенційні освітньо-виховні можливості в профілактичній роботі з підлітками-делінквентами. Саме тому одним із важливих завдань, що постає перед батьками, соціальними педагогами, психологами, педагогами загальноосвітніх навчальних закладів, працівниками кримінальної міліції у справах дітей є профілактика делінквентної поведінки підлітків. Отже, протидія злочинності, зокрема злочинам, що посягають на права, свободи і законні інтереси громадян, розглядається як один із пріоритетних напрямів внутрішньої політики України.

Сьогодні в Україні здійснюється низка заходів для гуманізації та демократизації всіх сфер життя суспільства, окреслено перехід до нових форм господарювання, ринкової економіки, здійснюються спроби створення правової держави, захисту прав людини. Згідно з логікою розвитку об'єктивних процесів, правопорушення та злочинність повинні знижуватись. Однак, з іншого боку, виникає загроза соціального розмежування, загострення міжнаціональних відносин, збільшення дефіциту товарів широкого вжитку, посилення інфляції та росту злочинності. Складна криміногенна ситуація в країні спонукає дослідників різних галузей наук – соціологів, юристів, психологів, соціальних педагогів вести ефективний пошук засобів профілактики делінквентної поведінки підлітків.

Вивченням проблеми делінквентної поведінки підлітків у радянські часи займалися М. Алемаскін, Я. Гілінський, І. Козубовська, О. Лічко, І. Невський, В. Оржеховська, О. Панченко, В. Синьов, М. Фіцула, Н. Яницька й ін.

Аналіз особливо небезпечного для суспільства явища криміногенної активності неповнолітніх дає підстави стверджувати, що сьогодні вже накопичено різноманітний досвід з окремих аспектів профілактики делінквентної поведінки підлітків. У дослідженнях останніх років окреслено декілька напрямів: вивчення соціально-педагогічних причин виникнення відхилень у поведінці підлітків

(М. Алемаскін, О. Караман, І. Невський, Є. Петухов, Е. Погребняк й інші); дослідження правових аспектів проблеми (В. Васильєв, Г. Міньковський, В. Синьов, В. Шахрай, І. Шишова й інші); виявлення психологічної специфіки в поведінці (Л. Зюбін, А. Ковальов, В. Татенко й інші); вивчення підлітків з аномаліями в психічному та фізичному розвитку (С. Белічева, В. Гур'єва, І. Денисов, Е. Іванов, Г. Сафіна й інші); розробка питань діагностики відхилень у поведінці підлітків (А. Белкін, Г. Грибанова, В. Обухов, Л. Славіна й інші); дослідження соціологічних аспектів проблеми (Е. Гіденс, В. Ворона, Л. Сохань, М. Шульга й інші); пошуки шляхів і засобів профілактики делінквентної поведінки підлітків (Ю. Гербеєв, І. Козубовська, Е. Костяшкін, О. Панченко, Ю. Юрічка й інші); дослідження соціально-педагогічної взаємодії як проблеми (О. Гончар, І. Зверева, С. Омельченко, С. Харченко й інші).

Серед сучасних дисертаційних робіт особливий інтерес становлять роботи таких авторів: В. Афанасьєвої (соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи), А. Макаренка (соціально-педагогічна профілактика девіацій соціального здоров'я учнів загальноосвітньої школи-інтернату), С. Омельченко (теоретичні та методичні основи взаємодії соціальних інститутів суспільства в формуванні здорового способу життя учнів загальноосвітніх навчальних закладів), В. Оржеховської (соціально-педагогічні основи профілактики правопорушень важковиховуваних учнів), Т. Федорченко (соціально-педагогічні засади профілактики девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища).

Вивчення наукової літератури та дисертаційних робіт засвідчило, що ґрунтовний соціально-педагогічний аналіз цієї проблеми здійснений ще не достатньо, існує необхідність систематизації отриманих знань з врахуванням розвитку нових соціально-педагогічних положень і концепцій.

Актуальність дисертаційної роботи підтверджена не лише недостатньою розробленістю проблеми у вітчизняній педагогічній теорії й практиці, а й наявністю *протиріч*: між об'єктивною потребою суспільства в зниженні рівня правопорушень і делінквентної поведінки підлітків і стрімким зростанням цих асоціальних явищ протягом останніх років; між процесами, пов'язаними зі зменшенням позитивної ролі сім'ї і суб'єктивним бажанням підлітків-делінквентів до певної матеріальної самостійності, звуженням її меж окремими соціальними інституціями, в першу чергу – можливостями сім'ї; між духовними й особливо матеріальними потребами підлітків-делінквентів і реальними можливостями їхнього задоволення; між потребою системи освіти в теоретичному та методичному забезпеченні процесу ресоціалізації підлітків-делінквентів і недостатньою розробленістю цього питання в соціальній педагогіці.

Про наявність протиріч соціально-педагогічного спрямування положень теорії і практики проблеми засвідчують протиріччя між багатою нормативно-правовою базою і відсутністю практичних механізмів її реалізації; між вимогами громадськості до правомірного розв'язання соціально-педагогічних проблем

профілактики делінквентної поведінки підлітків й недосконалою підготовкою представників соціальних інституцій.

Окреслені вище суперечності, їхня недостатня розробленість і значущість в соціально-педагогічній науці та недоліки в реалізації взаємодії соціальних інституцій з проблеми профілактики роблять тему дослідження актуальною та своєчасною.

Недостатня теоретико-методична розробка цієї проблеми в соціально-педагогічній науці й практиці спонукала нас до необхідності її розв'язання як на теоретичному, так і на практичному рівнях, що зумовило вибір теми дослідження „**Профілактика делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій**”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою комплексної науково-дослідної теми Херсонського державного університету „Сучасні виховні технології соціалізації дитини в умовах Європейської глобалізації” (державний реєстраційний номер 0112U001438). Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Херсонського державного університету (протокол № 6 від 17.01.2011 року) та міжвідомчою Радою з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук України (протокол № 3 від 29.03.2011 року).

Об'єкт дослідження – профілактика делінквентної поведінки підлітків.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій.

Мета дослідження – теоретично розробити й апробувати на практиці діяльності загальноосвітніх навчальних закладів соціально-педагогічні умови профілактики делінквентної поведінки підлітків.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні про те, що ефективність профілактики делінквентної поведінки у взаємодії соціальних інституцій може бути досягнута, якщо виконуватимуться такі соціально-педагогічні умови:

- змістовне інформаційно-аналітичне забезпечення соціально-педагогічної діяльності соціальних інституцій з підлітками-делінквентами;
- забезпечення позитивної соціальної мотивації підлітків-делінквентів, спрямоване на формування в них поведінки, прийнятої в суспільстві;
- використання в процесі профілактики делінквентної поведінки підлітків форм і методів, спрямованих на розвиток взаємодії соціальних інституцій – сім'ї, загальноосвітнього навчального закладу та кримінальної міліції у справах дітей.

Відповідно до сформульованої мети, предмета й гіпотези визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми профілактики делінквентної поведінки підлітків у соціально-педагогічній, правовій, педагогічній, соціологічній та психологічній літературі.

2. Розкрити сутність, зміст, форми та методи профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій.

3. Дослідити стан профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій.

4. Змістовно розробити соціально-педагогічні умови профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій.

5. Експериментально перевірити соціально-педагогічні умови профілактики делінквентної поведінки підлітків і їхню ефективність в умовах діяльності загальноосвітніх навчальних закладів.

Методологічну основу дослідження становлять принципи та категорії філософського пізнання соціальних явищ та процесів і засновані на цьому загальнонаукові та спеціальні методи, що є засобами наукового пошуку; філософські положення про сім'ю як складову соціуму та її роль у вихованні й соціалізації особистості; базові принципи теорії пізнання – науковість, історизм, об'єктивність; поняття взаємодії у філософії та характерні для нього принципи синергетичного й індивідуально диференційованого методологічних підходів.

Нормативно-правову базу дослідження складають: Конституція України, Комплексна Програма профілактики злочинності на 2005-2010 рр. № 1-1/708, Кримінальний кодекс України, Закон України „Про профілактику правопорушень” від 29.12.2009 року, Конвенція ООН „Про права дитини”, Закон України „Про охорону дитинства” від 25.03.2005 року, Сімейний кодекс України, Виправно-трудоий кодекс України, Постанова Кабінету Міністрів України „Про створення кримінальної міліції у справах неповнолітніх” № 502 від 08.07.1995 року, Положення Кабінету Міністрів України „Про кримінальну міліцію у справах неповнолітніх” № 502 від 08.07.1995 року.

Теоретичну основу дослідження становлять роботи вітчизняних і зарубіжних науковців: педагогів, соціальних педагогів, психологів, юристів.

Вивченням соціально-педагогічного впливу на особистість займалися К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, В. Андреев, О. Барабаншиков, Л. Деркач, Г. Золотова, П. Каптерев, І. Кон, Б. Коротяєв, Г. Костюк, Й. Песталоцці, С. Рубінштейн, О. Савченко. Проблему делінквентності підлітків і профілактики цього явища досліджували В. Афанасьєва, П. Блонський, Е. Драніщева, О. Духнович, Л. Занков, І. Козубовська, О. Леонтєв, А. Макаренко, Л. Мардахаєв, І. Манохіна, В. Оржеховська, С. Палатова, О. Панченко, Є. Петухов, Е. Погребняк, О. Поляновська, Г. Пономаренко, В. Синьов, В. Сорока-Росинський, Т. Федорченко, М. Фіцула, Ю. Юрічка, С. Шацький. Соціально-педагогічні аспекти проблеми профілактики делінквентної поведінки вивчали М. Алемаскін, Б. Баєв, Г. Бочкарьова, І. Дьоміна, З. Зайцева, Л. Зюбін, Ю. Клочан, Г. Корда, Є. Костяшкін, Л. Кримчак, І. Невський, В. Татенко, Т. Титаренко. Правові аспекти проблеми досліджували В. Гуріч, М. Костицький, В. Кудрявцев, Г. Міньковський, В. Нор, О. Тузов. Положення наукових теорій і концепцій щодо феномену сім'ї як невід'ємної складової соціалізації дитини висвітлювали Е. Ейдемільер, А. Макаренко, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, І. Трубавіна. Соціально-педагогічну взаємодію як проблему соціальної педагогіки

досліджували О. Безпалько, М. Галагузова, О. Гончар, Т. Журбіна, І. Зверева, А. Капська, О. Караман, Т. Кравченко, С. Курінна, В. Лютий, С. Омельченко, В. Пігіда, І. Сьомкіна, С. Харченко, В. Шабанов.

Для розв'язання визначених завдань дослідження використано комплекс науково-педагогічних **методів**: *теоретичні*: класифікація та систематизація науково-теоретичного матеріалу для здійснення аналізу проблеми дослідження, уточнення базових понять; вивчення законодавчих і нормативних документів щодо профілактики делінквентної поведінки підлітків; порівняння й узагальнення теоретичних та емпіричних даних, за допомогою яких визначено соціально-педагогічні умови профілактики делінквентної поведінки підлітків; теоретичне моделювання для розроблення компонентів, критеріїв, показників рівнів делінквентності; *емпіричні*: діагностичні (анкетування, бесіди, спостереження, інтерв'ювання, педагогічний експеримент, тести, тренінги), з метою виявлення й подальшого аналізу досліджуваних явищ; *обсерваційні* (констатувальний, формувальний етапи експерименту); *праксиметричні* методи (аналіз досвіду, результатів діяльності); *математичної статистики*: статистичні методи оброблення отриманих даних, які використані з метою визначення кількісних і якісних характеристик результативності дослідження.

Експериментальною базою дослідження стали професійно-технічні освітні навчальні заклади та школи Херсонської області: ЗОШ I-III ступенів с. Скадовка Чаплинського району Херсонської області, Чаплинський професійний аграрний ліцей смт Чаплинка Чаплинського району Херсонської області, Херсонський професійний суднобудівний ліцеї м. Херсона. Усього дослідженням було охоплено 294 учні професійно-технічних освітніх навчальних закладів, 18 педагогів, 2 соціальних педагога, 2 психолога, 5 працівників кримінальної міліції у справах дітей, батьки підлітків – 31 особа.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* розроблено та обґрунтовано соціально-педагогічні умови профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій (змістовне інформаційно-аналітичне забезпечення соціально-педагогічної діяльності соціальних інституцій з підлітками-делінквентами; забезпечення позитивної соціальної мотивації підлітків-делінквентів, спрямоване на формування в них поведінки, прийнятої в суспільстві; використання в процесі профілактики делінквентної поведінки підлітків форм і методів, спрямованих на розвиток взаємодії соціальних інституцій – сім'ї, загальноосвітнього навчального закладу та кримінальної міліції у справах дітей) та введено поняття „рівень делінквентності”; розроблено критерії, показники та рівні прояву делінквентності підлітків; *удосконалено* структуру і зміст процесу профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій в умовах загальноосвітніх начальних закладів, що ґрунтується на використанні комплексу профілактичних вправ і тренінгових занять; уточнено соціально-педагогічний зміст понять „девіантна поведінка”, „делінквентна поведінка”, „протиправна поведінка”, „соціально-педагогічна

взаємодія”, „профілактика делінквентної поведінки підлітків”; *подальшого розвитку набули* наукові уявлення про: делінквентних підлітків, як специфічну соціально-демографічну групу дітей, а також причини відхилень у поведінці підлітків; сутність організації комплексної діагностики делінквентної поведінки підлітків в умовах взаємодії соціальних інституцій.

Практичне значення дослідження полягає в розробці програми формувального експерименту, яка містить соціально-педагогічні методи, форми профілактики делінквентної поведінки у взаємодії соціальних інституцій; створенні на базі загальноосвітніх навчальних закладів координаційної ради з профілактики делінквентної поведінки підлітків, у яку ввійшли батьки підлітків, соціальні педагоги, психологи, викладачі загальноосвітніх навчальних закладів та працівники кримінальної міліції у справах дітей. Практичну спрямованість має виявлена дослідницею типологія рівнів делінквентності в поведінці підлітків, їхня градація та рекомендації з організації диференційованого підходу до профілактики делінквентної поведінки підлітків.

Результати дисертаційної роботи доцільно використовувати під час розробки навчальних програм, підручників, посібників, які можуть слугувати соціальним педагогам, психологам, педагогам загальноосвітніх навчальних закладів, батькам, працівникам кримінальної міліції у справах дітей в підвищенні ефективності виховання моральності та профілактики делінквентної поведінки підлітків.

Результати дослідження **впроваджено** в навчально-виховний процес ЗОШ І-ІІІ ступенів с. Скадовка Чаплинського району Херсонської області (довідка № 36 від 25.02.2013 р.), Чаплинського професійного аграрного ліцею смт Чаплинка Чаплинського району Херсонської області (довідка № 01.51/71 від 22.02.2013 р.), Херсонського професійного суднобудівного ліцею м. Херсона (довідка № 293 від 22.05.2013 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні результати наукового дослідження автора було представлено в доповідях і повідомленнях на науково-практичних і науково-методичних конференціях різного рівня: *Міжнародній науково-практичній конференції „Дитинство, підлітковий вік та юність в контексті наукового знання”* (м. Пенза, 2012 р.); *Всеукраїнських – II Всеукраїнській науково-практичній конференції „Науково-дослідна робота молодих учених: стан, проблеми, перспективи”* (м. Херсон, 2012 р.), *III Всеукраїнській науково-практичній конференції „Наукова молодь: інноваційні підходи в освіті і науці”* (м. Херсон, 2013 р.).

Результати дослідження обговорювалися та дістали позитивну оцінку на засіданнях кафедри педагогіки та психології Херсонського державного університету (м. Херсон), на засіданнях методичних рад загальноосвітніх навчальних закладів міста Херсона, смт. Чаплинка Чаплинського району, с. Скадовка Чаплинського району Херсонської області.

Публікації. Результати дисертаційної роботи висвітлено в 7 одноосібних публікаціях, з них 6 – у наукових фахових виданнях, 1 – у іноземному науковому виданні.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків з кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (268 найменувань, з них 8 – іноземною мовою). Текст дисертації містить 18 таблиць, 2 схеми, 14 діаграм; 11 додатків на 60 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 280 сторінок, із них основного тексту – 190 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації та її актуальність; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методологічне та теоретичне підґрунтя дослідження; сформульовано гіпотезу, наукову новизну й практичне значення роботи; наведено відомості про апробацію й упровадження результатів дисертаційної роботи.

У першому розділі „**Теоретико-методологічні основи процесу профілактики делінквентної поведінки підлітків**” окреслено категоріально-понятійний апарат дослідження; розкрито процес профілактики делінквентної поведінки підлітків загальноосвітніх навчальних закладів як соціально-педагогічну проблему; виявлено причини виникнення делінквентної поведінки в учнів загальноосвітніх навчальних закладів та здійснено діагностику виявів у них рівнів делінквентності.

Усебічний аналіз наукової літератури (В. Афанасьєва, Е. Драніщева, Л. Занков, І. Козубовська, О. Леонтєв, А. Макаренко, Л. Мардахаєв, І. Манохіна, В. Оржеховська, С. Палатова, О. Панченко, Є. Петухов, Е. Погребняк, О. Поляновська, Г. Пономаренко, В. Синьов, В. Сорока-Росинський, Т. Федорченко, Ю. Юрічка, С. Шацький) дозволив надати визначення поняттю „профілактика делінквентної поведінки підлітків”, під яким у роботі розуміється запобігання негативним формам проявів поведінки підлітків, що виникають унаслідок конкретних причин і за які може накладатися покарання згідно зі статтями цивільного та кримінального кодексу.

Теоретично обґрунтовано доцільність використання особистісно-орієнтованого, аксіологічного, синергетичного, компетентнісного підходів і педагогічних, соціально-психологічних і соціально-педагогічних принципів до розв'язання проблеми профілактики делінквентної поведінки підлітків у процесі соціально-педагогічної роботи з учнями загальноосвітніх навчальних закладів.

У дисертації визначено сутність проявів делінквентної поведінки учня загальноосвітнього навчального закладу як порушення його гармонійних відносин із соціальним середовищем, його неадекватне ставлення до себе, до однолітків, оточуючих людей, що призводить до недотримання ним соціальних норм і законів, прийнятих у суспільстві. Доведено, що в умовах загальноосвітнього навчального закладу по відношенню до підлітків з делінквентною поведінкою

доцільно здійснювати соціально-педагогічну профілактику – цілеспрямований, спеціально організований процес соціально-педагогічної взаємодії соціальних інституцій з учнями загальноосвітніх навчальних закладів, орієнтований на попередження виникнення нових і подолання вже існуючих негативних форм проявів поведінки, яка відхиляється від норми.

На основі вивчення літературних джерел з означеного аспекту проблеми дослідження (О. Безпалько, М. Галагузова, О. Гончар, Т. Журбіна, І. Зверева, А. Капська, О. Караман, Т. Кравченко, С. Курінна, В. Лютий, С. Омельченко, В. Пігіда, І. Сьомкіна, С. Харченко, В. Шабанов) і власного практичного досвіду соціально-педагогічної роботи в умовах загальноосвітніх навчальних закладів виділено біологічні (існування несприятливих психофізіологічних особливостей організму підлітка, що ускладнюють його соціалізацію), соціально-психологічні (містять негативний вплив на особистість підлітка оточення та соціуму) та соціально-педагогічні (виникають унаслідок неправильно організованого процесу виховання в сім'ї, загальноосвітніх навчальних закладах, суспільстві, що веде до виникнення делінквентної поведінки) чинники делінквентних форм проявів поведінки підлітків загальноосвітніх навчальних закладів.

Теоретично обґрунтовано дефінітивний аналіз соціальних інституцій, соціально-педагогічної взаємодії, сім'ї, загальноосвітнього навчального закладу, кримінальної міліції у справах дітей, змісту, форм, видів соціально-педагогічної роботи з підлітками-делінквентами. З'ясовано, що соціальні інституції – це організовані об'єднання людей, які виконують визначені соціально-значимі функції, що забезпечують спільне досягнення цілей на основі виконання соціальних ролей, що задаються соціальними цінностями, нормами і зразками поведінки.

З позицій соціальної педагогіки взаємодія в дослідженні визначена як процес взаємних впливів індивідів, соціальних груп, інститутів чи спільнот одна на одну в ході реалізації спільних інтересів. Соціально-педагогічна взаємодія забезпечується взаємозумовленим впливом соціальних інституцій, що дозволяє досконало реалізовувати механізм моральної нормативної регуляції підлітків-делінквентів, власне, здійснювати профілактичну роботу. У дослідженні сутність профілактичної роботи з підлітками-делінквентами виступає як взаємозумовлена взаємодія суб'єктів такої роботи (соціальних інституцій), спрямована на формування соціально відповідальної, активної особистості підлітків шляхом застосування форм і засобів профілактики делінквентної поведінки.

Встановлено, що особливістю сім'ї та загальноосвітнього навчального закладу як суб'єктів соціально-педагогічної взаємодії є зв'язок, який ґрунтується на їхній активній взаємозумовленій діяльності, дієвому профілактичному впливові на підлітків-делінквентів шляхом підбору комплексних форм і методів, спрямованих на різнобічний контингент учнів – підлітків як з благополучних, так і з матеріально незабезпечених, педагогічно занедбаних, асоціальних сімей; основним у діяльності кримінальної міліції у справах дітей є запобігання

правопорушенням і злочинам, тобто своєчасне виявлення й усунення причин, що викликають конкретні правопорушення, умов, що сприяють їхньому скоєнню, встановлення підлітків з делінквентною поведінкою, їхнє перевиховання, а також створення атмосфери, найсприятливішої для формування моральних рис особистості підлітка-делінквента, що унеможливилюватиме його делінквентну поведінку.

Розв'язання дослідницьких завдань потребувало розробки критеріальної бази дослідження. У дисертації основними *критеріями* профілактики делінквентної поведінки підлітків і її показниками було визначено: *схильність до делінквентної поведінки* (висока готовність до проявів делінквентної поведінки; наявність делінквентних тенденцій; незначні делінквентні тенденції); *орієнтація на дотримання соціальних норм* (прагнення до наслідування моральних норм, настанов і визначених суспільством правил загальноприйнятої поведінки; опосередковане дотримання норм поведінки, прийнятої в суспільстві; повна відмова від дотримання соціальних норм, прийнятих суспільством); *прояв агресивності* (збільшення проявів імпульсивності й агресивності в спілкуванні з оточуючими; прояви імпульсивності й агресивності в спілкуванні з оточуючими; відсутність проявів імпульсивності й агресивності в спілкуванні з оточуючими) критерії. Розроблено класифікацію виявлення рівнів (високого, середнього, низького) делінквентності підлітків загальноосвітніх навчальних закладів – вияву в них схильностей до делінквентної поведінки. Позитивна динаміка просування підлітків загальноосвітніх навчальних закладів від високого до низького рівня делінквентності дозволяє говорити про ефективність запровадженої в практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів програми формуального експерименту з профілактики делінквентної поведінки підлітків.

Здійснена в ході констатувального етапу експерименту діагностична робота дозволила встановити, що в обох групах (експериментальній та контрольній) учнів загальноосвітніх навчальних закладів є значний відсоток підлітків з високим (39 % – ЕГ і 43,9 % – КГ) і середнім (32,9 % – ЕГ і 36,5 % – КГ) рівнями делінквентності. Саме на організацію та здійснення соціально-педагогічної роботи з цими категоріями підлітків, у першу чергу, спрямовувався формувальний етап експериментально-дослідної роботи.

У другому розділі **„Теоретичне обґрунтування й експериментальна перевірка соціально-педагогічних умов профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій”** визначено та науково обґрунтовано соціально-педагогічні умови роботи з підлітками-делінквентами у взаємодії соціальних інституцій, здійснено їхнє впровадження в практику діяльності загальноосвітніх навчальних закладів; проаналізовано результати експериментально-дослідної роботи.

Перша соціально-педагогічна умова полягає у змістовному інформаційно-аналітичному забезпеченні соціально-педагогічної діяльності соціальних інституцій з підлітками-делінквентами.

У ході розробки першої умови з метою визначення стратегічних позицій змістовного соціально-педагогічного забезпечення соціально-педагогічної діяльності соціальних інституцій було окреслено низку принципів, що були підґрунтям такої організації діяльності та формування рівнів сформованості соціальної адаптації підлітків-делінквентів до умов соціуму: педагогічні, соціально-педагогічні, соціально-психологічні. Основними функціями соціально-педагогічної діяльності з профілактики делінквентної поведінки підлітків було визначено інформаційну, діагностичну, прогностичну, організаційну та консультативну. Означені функції сприяли удосконаленню процесу профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій. Установлено, що мета інформаційно-аналітичного забезпечення соціально-педагогічної діяльності соціальних інституцій з підлітками-делінквентами повинна заключатися в ефективній реалізації забезпечення соціальних інституцій змістовною інформацією щодо подолання явища делінквентної поведінки в учнівському середовищі шляхом зібрання та перетворення необхідної інформації в форму, необхідну й усвідомлену представниками соціальних інституцій, яка дозволить їм оцінювати стан проблеми, розробляти, приймати і організовувати здійснення відповідних заходів, спрямованих на профілактику делінквентної поведінки підлітків. *Суть першої соціально-педагогічної умови* полягала в отриманні інформації зі здійснення профілактичних впливів на підлітків-делінквентів представниками кожної соціальної інституції – сім'ї, загальноосвітніх навчальних закладів, кримінальної міліції у справах дітей.

Другою соціально-педагогічною умовою визначено забезпечення позитивної соціальної мотивації підлітків-делінквентів, спрямованої на формування в них поведінки, прийнятої в суспільстві. У контексті дослідження під мотивом розуміється раціональне пояснення, виправдання, котре підлітки-делінквенти надають своїй поведінці або ж скоєним протиправним вчинкам. З'ясовано, що забезпечення позитивної соціальної мотивації підлітків-делінквентів можливе за набуття ними навичок поведінки, прийнятої в суспільстві.

Упровадження другої соціально-педагогічної умови показало байдуже, пасивне ставлення підлітків-делінквентів до власне процесу профілактики. Наявність слабких мотивів до перевиховання є звичним явищем серед молоді, якій властиві ці мотиви. У підлітків-делінквентів превалюють особливі процеси, які в результаті однобічності мотиваційної сфери, бідності спрямованих на сприйняття позитивних мотивів, не викликають відповідного ставлення до неї. У таких випадках у підлітків спостерігається відсутнє розуміння змісту суспільно корисної діяльності, його емоційно-пізнавальної мотивації, переважає мотиваційна система змушеної участі в освітній і виховній діяльності загальноосвітнього навчального закладу, небажання приймати участь як у суспільних заходах, так і в житті власної родини. У зв'язку з цим, у роботі з підлітками з низьким рівнем сформованості мотиваційної сфери необхідним є переважання цілеспрямованої і систематичної профілактичної роботи в поєднанні

з повсякденним їхнім залученням до суспільної діяльності – створення об'єднань за інтересами, гуртків, секцій, формування навичок відповідальної поведінки шляхом виконання доручень. *Суть другої соціально-педагогічної умови* полягала в формуванні в підлітків-делінквентів мотивації до поведінки, прийнятої в суспільстві шляхом упровадження в практику діяльності загальноосвітніх навчальних закладів комплексу профілактичних вправ «Головні аспекти сімейних стосунків» та тренінгу «Розвиток правової свідомості підлітків-делінквентів» за участі представників окремих соціальних інституцій; отриманні інформації зі здійснення профілактичних впливів на підлітків-делінквентів представниками кожної соціальної інституції.

Третя умова передбачає використання в процесі профілактики делінквентної поведінки підлітків форм і методів, спрямованих на розвиток взаємодії соціальних інституцій – сім'ї, загальноосвітнього навчального закладу та кримінальної міліції у справах дітей.

Основним завданням при розробці третьої соціально-педагогічної умови було, перш за все, розроблення форм і методів результативного й раціонального цілеспрямованого профілактичного впливу взаємодії соціальних інституцій з підлітками-делінквентами.

Форми та методи первинної профілактики спрямовані на засвоєння багатопланової інформації про власне скоєння правопорушень. Вони передбачали проведення в ході навчального процесу занять із питань, які торкаються сутності делінквентної поведінки. Це лекції для батьків щодо видів делінквентної поведінки, їх визначення та причин виникнення, повідомлення про особливості вікової психології підлітків-делінквентів. На початковому етапі здійснювався інструктаж викладачів загальноосвітніх навчальних закладів і батьків щодо сутності та змісту профілактичної роботи. У хід планових батьківських зборів доцільно введені повідомлення щодо особливостей підліткової психології, короткі нариси про неправильні типи виховання з метою надання соціально-педагогічної допомоги батькам і покращення сімейного мікроклімату в родинях. Робота з батьками щодо профілактики делінквентної поведінки підлітків передбачала визначення ролі батьків у профілактичній роботі, надання їм інформаційної допомоги та забезпечення зворотного зв'язку.

Форми та методи непрямого профілактичного впливу передбачали виховання в підлітків-делінквентів поведінки, прийнятої в суспільстві шляхом формування їхньої морально-психологічної стійкості, що відіграє вирішальну роль у ситуаціях вибору здійснення протиправних вчинків.

Серед форм і методів прямого профілактичного впливу в дослідженні виділено: профілактичні бесіди зі залученням працівників кримінальної міліції у справах дітей, колоній для неповнолітніх злочинців, слідчих ізоляторів, тренінги з профілактики делінквентної поведінки (сукупність методик, спрямованих на коригування міжособистісних зв'язків, створення сприятливого психологічного клімату в колективі, формування установок на поведінку, прийняту в суспільстві).

Суть третьої соціально-педагогічної умови полягала в використанні групових форм роботи, в яких були задіяні представники всіх соціальних інституцій – сім'ї, загальноосвітніх навчальних закладів та кримінальної міліції у справах дітей шляхом упровадження в практику діяльності загальноосвітніх навчальних закладів тренінгу „Особливості взаємодії підлітка-делінквента з оточенням”, комплексу профілактичних вправ під загальною назвою „Формування системи цінностей, орієнтирів і норм суспільної поведінки підлітків” та тренінгу „Взаємодія соціальних інституцій та підлітків-делінквентів: емоційно-вольовий аспект”.

Виділені нами соціально-педагогічні умови процесуально взаємопов'язані між собою та є взаємодоповнюючими складовими процесу профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій, що сприяють його ефективності.

У дослідженні подано програму проведення формувального експерименту, основним завданням якої було впровадження в практику діяльності загальноосвітніх навчальних закладів методів і методик результативного й раціонального цілеспрямованого соціально-педагогічного впливу на підлітків-делінквентів. Програму умовно поділено на три взаємопов'язаних між собою етапи, на яких застосовувалися різноманітні форми роботи. Кожен з етапів містив у собі комплекс профілактичних вправ – рольові ігри, тренінги, дискусії з проблеми делінквентної поведінки, які були спрямовані на попередження та подолання негативних форм проявів поведінки, яка відхиляється від норми. Кінцевим результатом програми формувального експерименту з профілактики делінквентної поведінки було подолання вже існуючих форм делінквентної поведінки підлітків, попередження виникнення нових форм проявів делінквентної поведінки, формування соціально-адаптованої особистості підлітка.

Ефективність проведеного нами соціально-педагогічного експерименту з упровадження соціально-педагогічних умов визначалася за допомогою розроблених *критеріїв*: схильності до делінквентної поведінки, орієнтації на дотримання соціальних норм і критерію прояву агресивності. Підтвердженням результативності експериментальної роботи були позитивна динаміка змін згідно зі всіма основними критеріями та показниками в процесі соціально-педагогічного експерименту.

Результати формувального експерименту засвідчили, що під час реалізації програми профілактики делінквентної поведінки в експериментальних групах відбулися позитивні значущі зміни показників рівня делінквентності згідно зі всіма критеріями. Так, згідно з критерієм „схильність до делінквентної поведінки” кількість досліджуваних високого рівня зменшилася з 27,4 % до 14,78 %, середнього рівня виявлення збільшилася з 30,14 % до 37,32 %, низького рівня збільшилася з 42,46 % до 47,90 %; згідно з критерієм „орієнтація на дотримання соціальних норм” – збільшилася з 27,4 % до 39,44 % на високому рівні, зменшилася з 42,46 % до 30,28 % на середньому рівні, та дещо збільшилися показники низького рівня виявлення – з 30,14 % до 30,28 %; згідно з критерієм

„прояв агресивності” – показники високого рівня вияву зменшилися з 43,84 % до 30,28 %, збільшилися показники середнього рівня виявлення з 39,04 % до 56,33 % та з 17,12 % до 13,39 % зменшилися показники низького рівня. Отже, показник рівня делінквентності в експериментальній групі зменшився з 39 % до 20,4 %.

Отримані протягом результативного етапу впровадження запропонованої нами програми формульованого експерименту дані (табл. 1) дають підстави стверджувати, що здійснена під час експерименту соціально-педагогічна робота не лише позитивно вплинула на окремі показники підлітків загальноосвітніх навчальних закладів, але і взагалі сприяла збільшенню кількості підлітків з низьким рівнем делінквентності.

Таблиця 1

Динаміка вияву рівнів делінквентності підлітків загальноосвітніх навчальних закладів в експериментальній і контрольній групах

Рівень делінквентності	Експериментальна група (учнів)		Контрольна група (учнів)	
	Констатувальний етап	Контрольний етап	Констатувальний етап	Контрольний етап
	К-ть учнів, %	К-ть учнів, %	К-ть учнів, %	К-ть учнів, %
Високий	39	20,4	43,9	44,8
Середній	32,9	40,1	36,5	32,2
Низький	28,1	39,5	19,6	23

У результаті експерименту з'ясовано, що кількість досліджуваних високого рівня делінквентності згідно з визначеними критеріями в контрольній групі (44,8 %) більше, ніж у двічі перевищує таку кількість в експериментальній групі (20,4 %). До низького рівня належать 39,5 % досліджуваних підлітків експериментальної групи і 23 % контрольної групи. Отже, можна стверджувати, що проведена експериментальна робота значною мірою впливає на рівні сформованості критеріїв „схильність до делінквентної поведінки”, „орієнтації на дотримання соціальних норм”, „прояву агресивності” та забезпечує зниження рівня делінквентності підлітків.

Усі отримані в ході соціально-педагогічного експерименту статистичні дані було оброблено для визначення достовірності розходжень за допомогою методів математичної статистики, згідно з якими ми констатували значущі відмінності між контрольною й експериментальною групами учнів загальноосвітніх навчальних закладів після проведення соціально-педагогічного експерименту відповідно до загальних показників ефективності

Для статистичної обробки отриманих даних застосовувалася комп'ютерна програма SPSS v.17.0. За допомогою λ -критерію Колмогорова-Смірнова визначено, що розподіл значень рівня делінквентності статистично відрізняється від нормального. Установлення статистичної достовірності відмінностей між показниками, на підставі яких виокремлені рівні делінквентності поведінки,

визначалось за U-критерієм Манна-Уїтні. Цей критерій орієнтований на вибірки, які відрізняються від нормального розподілу. Аналіз взаємозв'язків компонентів рівнів делінквентності визначався за допомогою коефіцієнта рангової кореляції r_s . Ч. Спірмена між ранговими оцінками мотиваційного компоненту та когнітивного компоненту, а саме: взаємозв'язку критеріїв „схильності до делінквентної поведінки” й „орієнтації на дотримання соціальних норм”. Зазначений вище розподіл значень змінної „рівень делінквентності” є нерівномірно зосередженим, що вказує на можливість використання непараметричних методів статистичної обробки даних. За допомогою T-критерію Ф. Вілкоксона було визначено значущість зрушень у експериментальній і контрольній групах на контрольному етапі дослідження порівняно з констатувальним етапом. Цей критерій дозволив спостерігати зміни, які відбулися тільки в залежних вибірках, а також їхню спрямованість і вираженість. Зміни в експериментальній групі на контрольному етапі дослідження є позитивними. За допомогою t -критерію Стьюдента, з'ясовано, чи є вони суттєвими. Використано саме t -критерій Стьюдента, оскільки отримані дані критерію „схильності до делінквентної поведінки” так само як і „орієнтації на дотримання соціальних норм” і „прояву агресивності” є параметричними.

Аналіз результатів проведеного дослідження підтвердив вихідну гіпотезу та показав достатньо високу ефективність розроблених соціально-педагогічних умов профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій і доцільність їхнього впровадження в практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати основні **висновки**:

1. У дисертації наведене теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій, що виявляється в розробці, обґрунтуванні й експериментальній перевірці соціально-педагогічних умов, які забезпечують ефективність роботи соціальних педагогів, психологів, класних керівників, викладачів загальноосвітніх навчальних закладів, працівників кримінальної міліції у справах дітей щодо профілактики делінквентної поведінки.

2. На основі аналізу наукової літератури з досліджуваної проблеми виділено три основні напрями, які разом складають цілісну картину наукових знань із теми дисертації. Перший напрям пов'язаний із аналізом досліджень, які визначали зміст поняття „делінквентна поведінка” та її структурний склад, а також розглядали причини виникнення делінквентної поведінки підлітків; для другого напрямку характерним було вивчення джерел, які висвітлювали особливості соціально-педагогічної взаємодії соціальних інституцій, її форми та методи; третій напрям полягав у дослідженні наукових праць, присвячених викриттю проблеми профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії сім'ї, загальноосвітнього навчального закладу та кримінальної міліції у справах дітей.

3. Згідно зі завданнями дисертаційної роботи, виокремлено форми й методи соціально-педагогічної взаємодії соціальних інституцій з профілактики делінквентної поведінки підлітків: 1) організаційні (індивідуальні зустрічі суб'єктів взаємодії, офіційні наради, семінари); 2) форми й методи взаємодії у здійсненні профілактичного впливу на підлітків-делінквентів (індивідуальні консультації, бесіди, групові ігри, тренінгові заняття, залучення до активної громадської діяльності, профілактичні заходи); 3) форми й методи взаємодії у спільній роботі соціальних інституцій з підлітками-делінквентами та їхнім найближчим соціальним оточенням (консультації, профілактичні бесіди, соціальний патронаж, батьківські збори).

4. Аналіз сутності й основних характеристик видів соціальних інституцій згідно з темою нашого дослідження дозволив виокремити основні з них, за допомогою взаємодії яких здійснюється профілактичний вплив на підлітків-делінквентів – сім'ю, загальноосвітні навчальні заклади, кримінальну міліцію у справах дітей. Особливістю сім'ї та загальноосвітнього навчального закладу як суб'єктів соціально-педагогічної взаємодії є зв'язок, який ґрунтується на їхній активній взаємозумовленій діяльності, дієвому профілактичному впливові на підлітків-делінквентів шляхом підбору комплексних форм і методів, спрямованих на різнобічний контингент учнів – підлітків як з благополучних, так і з матеріально незабезпечених, педагогічно занедбаних, асоціальних сімей. Основним у діяльності кримінальної міліції у справах дітей є запобігання правопорушенням і злочинам, тобто своєчасне виявлення й усунення причин, що зумовлюють конкретні правопорушення, умов, що сприяють їхньому скоєнню, встановлення підлітків з делінквентною поведінкою, їхнє перевиховання, а також створення атмосфери, сприятливої для формування моральних рис особистості підлітка-делінквента, що унеможливилюватиме його делінквентну поведінку.

5. Констатувальний експеримент дозволив нам визначити критерії ефективності профілактичної роботи, а саме: критерій схильності до делінквентної поведінки, орієнтації на дотримання соціальних норм і прояву агресивності; рівні (високий, середній, низький) і показники профілактики делінквентної поведінки за кожним з них, розроблено основні та дібрано додаткові методики діагностики рівня делінквентності, проведено первинну діагностику рівня делінквентності підлітків, математично та статистично оброблено й проаналізовано емпіричні дані.

Організація процесу профілактики делінквентної поведінки підтвердила необхідність розробки ефективних соціально-педагогічних умов взаємодії соціальних інституцій з підлітками-делінквентами.

Установлено, що *першою* соціально-педагогічною умовою профілактики делінквентної поведінки є змістовне інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності соціальних інституцій з підлітками-делінквентами. *Друга* соціально-педагогічна умова передбачає надання акценту на забезпечення позитивної соціальної мотивації підлітків-делінквентів, спрямованого на формування в них

поведінки, прийнятої в суспільстві. *Третя* соціально-педагогічна умова передбачає використання в процесі профілактики делінквентної поведінки підлітків форм і методів, які спрямовані на розвиток взаємодії соціальних інституцій – сім'ї, загальноосвітнього навчального закладу та кримінальної міліції у справах дітей.

Виділені нами соціально-педагогічні умови процесуально взаємопов'язані між собою та є взаємодоповнюючими складовими процесу профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій, що сприяють його ефективності.

6. Експериментальна перевірка розроблених соціально-педагогічних умов передбачала здійснення загальної оцінки рівня розвитку підлітка-делінквента, визначення сутності його труднощів і внутрішнього потенціалу особистості, що зумовило створення програми профілактики делінквентної поведінки в практичній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, вибір адекватних форм, методів і засобів профілактичного впливу на делінквентного вихованця з метою подолання вже існуючих форм делінквентної поведінки підлітків, попередження виникнення нових форм проявів делінквентної поведінки, формування соціально-адаптованої особистості підлітка.

Здійснена дослідно-педагогічна робота з упровадження розроблених соціально-педагогічних умов у практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів з підлітками-делінквентами підтвердила вихідну гіпотезу про те, що ефективність профілактики делінквентної поведінки у взаємодії соціальних інституцій може бути досягнута з урахуванням розробленого комплексу умов. Результатом процесу впровадження стало зростання показників низького рівня делінквентності та зменшення показників високого та середнього рівнів делінквентності підлітків, які простежуються згідно з усіма виділеними критеріями після проведеного експерименту.

Ефективність процесу впровадження розроблених соціально-педагогічних умов діяльності соціальних інституцій з підлітками-делінквентами, що є переконливою підставою вважати виконаними завдання дослідження, а його мету – досягнутою.

Дисертаційна робота не претендує на вичерпний і всебічний розгляд складної багатогранної проблеми профілактики делінквентної поведінки підлітків. Подальшої розробки потребують питання дослідження міжособистісних стосунків між підлітками-делінквентами в малій соціальній групі; процес формування позитивних мотивів, необхідних для профілактичної роботи, є складовою їхньої самосвідомості, недостатньо вивченої; емоційно-вольової сфери підлітків-делінквентів, що характеризується нестійкістю соціально-педагогічного регулювання, що в свою чергу формує бачення соціальних ситуацій з точки зору потреби та корисності.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Богомолова М.Ю. Делінквентна поведінка підлітків у координатах асоціальних впливів неформальних молодіжних об'єднань / М.Ю. Богомолова // Педагогічний альманах: Збірник наукових праць / редкол. В.В.Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: РПО, 2011. – Випуск 12. – Частина 3. – С. 257-261.

2. Богомолова М.Ю. Суспільна мораль як детермінанта профілактичного впливу на підлітків-делінквентів / М.Ю. Богомолова // Педагогічний альманах: Збірник наукових праць / редкол. В.В.Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: РПО, 2012. – Випуск 15. – С. 242-246.

3. Богомолова М.Ю. Социально-педагогическая запущенность подростков как детерминанта их делинквентного поведения / М.Ю. Богомолова // Детство, отрочество и юность в контексте научного знания: материалы II международной научно-практической конференции 25-26 апреля 2012 года. – Пенза – Ереван – Шадринск: Научно-издательский центр „Социосфера”, 2012. – С.56-59.

4. Богомолова М.Ю. Делінквентна поведінка підлітків як соціально-педагогічна проблема / М.Ю. Богомолова // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 59. – Херсон: ХДУ, 2011. – С. 357-362.

5. Богомолова М.Ю. Шляхи індивідуального профілактичного впливу у взаємодії соціального педагога і підлітків-делінквентів / М.Ю. Богомолова // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 60. – Херсон: ХДУ, 2011. – С. 329-332.

6. Богомолова М.Ю. Соціальна сутність педагогічної спадщини з проблеми делінквентної поведінки підлітків / М.Ю. Богомолова // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 61. – Херсон: ХДУ, 2012. – С. 368-372.

7. Богомолова М.Ю. Соціально-педагогічні аспекти роботи з підлітками-делінквентами, які знаходяться в місцях позбавлення волі / М.Ю. Богомолова // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 62. – Херсон: ХДУ, 2012. – С. 366-372.

Богомолова М.Ю. Профілактика делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Державний вищий навчальний заклад „Донбаський державний педагогічний університет”. – Слов'янськ, 2014.

Дисертацію присвячено аналізу актуальної проблеми профілактики делінквентної поведінки підлітків у взаємодії соціальних інституцій, теоретичному обґрунтуванню та практичній перевірці соціально-педагогічних умов роботи з підлітками-делінквентами загальноосвітніх навчальних закладів. Розроблено й експериментально перевірено програму формувального експерименту, основним завданням якої було впровадження в практику діяльності загальноосвітніх навчальних закладів методів і методик результативного й

раціонального цілеспрямованого соціально-педагогічного впливу на підлітків-делінквентів; створено на базі загальноосвітніх навчальних закладів координаційну раду з профілактики делінквентної поведінки підлітків, в яку увійшли батьки, соціальні педагоги, психологи, викладачі загальноосвітніх навчальних закладів і працівники кримінальної міліції у справах дітей; визначено обов'язки сім'ї, загальноосвітнього навчального закладу та кримінальної міліції у справах дітей з профілактики делінквентної поведінки підлітків.

Виокремлено критерії ефективності профілактичної роботи, а саме: критерій схильності до делінквентної поведінки, критерій орієнтації на дотримання соціальних норм і критерій прояву агресивності.

Ключові слова: делінквентна поведінка, соціально-педагогічна взаємодія, профілактика делінквентної поведінки підлітків, соціальні інституції, соціально-педагогічні умови, підлітки-делінквенти, сім'я, загальноосвітні навчальні заклади, кримінальна міліція у справах дітей, рівень делінквентності.

Богомолва М.Ю. Профілактика делинквентного поведения подростков во взаимодействии социальных институций. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Государственное высшее учебное заведение „Донбасский государственный педагогический университет”. – Славянск, 2014.

Диссертация посвящена анализу актуальных проблем профилактики делинквентного поведения подростков во взаимодействии социальных институций, теоретическому обоснованию и практической проверке социально-педагогических условий работы с подростками-делинквентами общеобразовательных учебных заведений. Теоретически разработана и экспериментально проверена программа формирующего эксперимента, основной задачей которой было осуществление на практике общеобразовательных учебных заведений методов и приемов эффективного и рационального целевого социально-педагогического влияния на подростков-делинквентов.

В процессе исследования сформулировано понятие профилактика делинквентного поведения подростков – это предупреждение негативных форм проявлений поведения, которые возникают вследствие конкретных причин и за которые может нести наказание соответственно со статьями гражданского и криминального кодекса.

Теоретически обосновано целесообразность использования личностно-ориентированного, аксиологического, синергетического, компетентностного подходов и педагогических, социально-психологических и социально-педагогических принципов по разрешению проблемы профилактики делинквентного поведения подростков в процессе социально-педагогической работы с учащимися общеобразовательных учебных заведений.

Впервые обоснован на теоретическом и содержательном уровнях комплекс социально-педагогических условий работы с подростками-делинквентами во взаимодействии социальных институций, основу которого составляет: 1) содержательное информационно-аналитическое обеспечение деятельности социальных институций с подростками-делинквентами; 2) обеспечение позитивной социальной мотивации подростков-делинквентов, направленное на формирование у них поведения, принятого в обществе; 3) использование в процессе профилактики делинквентного поведения подростков форм и методов, направленных на развитие взаимодействия социальных институций – семьи, общеобразовательного учебного заведения и уголовной полиции по делам детей.

Выделенные социально-педагогические условия процессуально взаимосвязаны друг с другом и являются взаимодополняющими составляющими процесса профилактики делинквентного поведения подростков во взаимодействии социальных институций, влияющими на его эффективность.

В исследовании представлена программа формирующего эксперимента, основной задачей которой является внедрение в практику деятельности общеобразовательных учебных заведений методов и методик результативного, рационального и целеустремленного социально-педагогического влияния на подростков-делинквентов. Программа условно разделена на три взаимосвязанных между собой этапа. Создан на базе общеобразовательных учебных заведений координационный совет по профилактике делинквентного поведения подростков, в состав которого включены родители, социальные педагоги, психологи, преподаватели общеобразовательных учебных заведений и сотрудники уголовной полиции по делам детей; определены основные обязанности семьи, общеобразовательного учебного заведения и уголовной полиции по делам детей касательно профилактики делинквентного поведения подростков.

Конечным результатом программы по профилактике делинквентного поведения является преодоление уже существующих форм делинквентного поведения подростков, предотвращение появления новых форм делинквентного поведения, формирование социально-адаптированной личности подростка.

Эффективность проведенного социально-педагогического эксперимента по внедрению социально-педагогических условий, определялась с помощью разработанных критериев: склонности к делинквентному поведению, ориентации на соблюдение социальных норм и критерия проявления агрессивности.

Подтверждением эффективности экспериментальной работы является положительная динамика изменений согласно всех основных критериев и показателей в процессе социально-педагогического эксперимента.

Анализ результатов исследования, проводимый по разработанным критериям, показал положительную динамику изменений и достаточно высокую эффективность процесса внедрения социально-педагогических условий деятельности социальных институций с подростками-делинквентами, что в свою

очередь позволяет считать выполненными задания исследования, а его цель – достигнутой.

Ключевые слова: делинквентное поведение, социально-педагогическое взаимодействие, профилактика делинквентного поведения подростков, социальные институции, социально-педагогические условия, подростки-делинквенты, семья, общеобразовательные учебные заведения, уголовная полиция по делам детей, уровень делинквентности.

Bogomolova M.Y. Prevention of delinquent behavior of teenagers in the interaction of social institutions. – Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of pedagogical science in speciality 13.00.05 – Social Pedagogics. – State high educational establishment „Donbass State Pedagogical University”. – Slavyansk, 2014.

The dissertation is devoted to the analysis of relevant problems of prevention of delinquent behavior of teenagers in the interaction of social institutions, the theoretical explanation and practical verification of socio-pedagogical conditions of work with teenagers-delinquentiv secondary schools. Developed and experimentally verified program mold experiment, the main task of which is the implementation in practice of the comprehensive educational institutions methods and techniques effective and rational targeted socio-pedagogical influence on teen-delinquentiv; established on the basis of general education institutions prevention of delinquent behavior of teens, which included parents, social pedagogues, psychologists, teachers of secondary schools and employees of the criminal police in matters of children; defined the responsibilities of the family, a comprehensive educational institution and criminal police in cases of children with the prevention of delinquent behavior of teenagers.

Outlined the criteria for the effectiveness of the preventive work, namely: the criterion of propensity to delinquent behavior, targeting criterion compliance with social norms and the criterion level of aggressiveness.

Key words: delinquent behavior, socio-pedagogical interaction, prevention of delinquent behavior by adolescents, social institutions, social-pedagogical conditions, teens-delinquenty, family, comprehensive educational institutions, criminal police in matters of children, level delinkventiv.